

Univerzita Karlova  
Pedagogická fakulta

TEZE K OBHAJOBĚ DISERTAČNÍ PRÁCE

**Labyrint světa a ráj srdce 1623-2023.**  
**Druhý život nejznámějšího Komenského díla**  
*(ke čtyřsetletému jubileu)*

Dalibor Jiří Vik

**Školitelka:** PhDr. Věra Schifferová, CSc.

**Studijní program:** Filozofie

**Studijní obor:** Filozofie

**2023**

## Osnova

- (1) Téma práce a základní teze
- (2) Pramenný materiál a metodologie
- (3) Historická struktura zkoumaného období
- (4) Labyrint jako mystický traktát
- (5) Labyrint jako symbolické centrum
- (6) Labyrint jako předmět badatelského zájmu
- (7) Bádání jako návrat k původnímu významu díla

## Teze

**(1) Předkládaná disertační práce se zabývá tématem druhého života Komenského díla *Labyrint světa a ráj srdce*. V nejobecnější rovině ukazuje, že *Labyrint* je dílem, které v našem kulturně-společenském kontextu nemá obdoby. Od svého sepsání před čtyřmi staletími nikdy vlastně docela nezmizelo ze společenské paměti, udržovalo se podivuhodným způsobem v povědomí čtenářů i badatelů a dodnes má toto privilegované postavení i díky zhruba posledním sto padesáti létům, po něž stabilně figuruje ve školních osnovách jako čítanková i mimočítanková četba. Jiné literární dílo s podobným statutem, které by prošlo tak dlouhým a komplexním kanonizačním procesem a zároveň patřilo k notorickým, v naší literatuře patrně neexistuje – veškerá ostatní „klasika“ je zpravidla mnohem mladší. **Druhý život *Labyrintu* práce nahlíží ze třech základních hledisek: z perspektivy samotného díla, z hlediska badatelského zájmu o něj, a konečně i jako významný kulturně-společenský fenomén, „symbolické centrum“.****

**(2) *Labyrint* v pramenných materiálech jako předmět vydavatelské a překladatelské činnosti, akademického zájmu a kulturně-společenské recepce:** Práce mapuje pramenný materiál k dílu, v jeho rámci pak zvláště

- 81 různých vydání a rukopisných verzí *Labyrintu* včetně předmluv, poznámek a ediční výbavy,
- 44 překladů v 19 jazycích,
- cca 160 badatelských referencí díla (články, studie, přemluvy a doslovy, zmínky u různých osobností),

- vyšší desítky pramenů dokládajících recepci *Labyrintu* jakožto symbolického centra (např. zmínky v populárních časopisech, lidových kalendářích, školních sylabech a ročenkách, tištěné reklamě ad.),
- vyšší desítky pramenů umělecké povahy, které na *Labyrint* nějak reflektují (beletrie, poezie, divadlo, balet, výtvarné umění, komiks, hudba, film, mluvené slovo ad.).

Práce nabízí dosud nejkompletnější soupis rukopisů a vydání *Labyrintu*, jeho překladů a sekundární literatury včetně recepce v umění. Z povahy věci lze nicméně předpokládat, že tyto soupisy bude možné i nadále doplňovat a rozšiřovat. Hlavní osu práce tvoří hledisko historické, které sleduje ohlasy díla víceméně chronologicky od sepsání rukopisu (1623) až do současnosti (2023). Do diachronního rámce jsou včleněna témata, která bylo z povahy věci nutné řešit jinak (synteticky, synchronně či analyticky). Badatelská rovina je zastoupena především nejdůležitějšími osobnostmi, které v bádání o *Labyrintu* učinily zásadní objevy, a analýzou jejich výstupů. Kulturně-spoločenská rovina je pojednána formou vytčení horizontů, v jejichž rámci lze *Labyrint* smysluplně sledovat.

**(3) Práce analyzuje druhý život *Labyrintu* v šesti obdobích, která ve vztahu k němu zároveň vykazují charakteristické rysy:**

- *Labyrint* za života jeho autora
- dílo do josefinských patentů a uvolnění cenzury (1781)
- období od 1781 do revolučního roku 1848
- od 1848 do poloviny 30. let 20. stol. (velké komeniologické nálezy, změna paradigmatu)
- od poloviny 30. let 20. stol. do roku 1989
- období nejnovější (1989-2023)

Období byla stanovena jak s ohledem na obecné dějiny, tak s ohledem na širší dějiny komeniologie. Docházíme k závěru, že **zájem o *Labyrint* se přirozeně kumuluje jednak v blízkosti dějinných zvrátů** (toleranční patent, revoluční rok 1848, vznik republiky, Mnichovská dohoda, únorový převrat 1948 atd.), **jednak v bezprostředním okolí komeniologických epicenter manifestovaných obvykle v podobě jubilejních oslav** (1871, 1892, 1920, 1942, 1970, 1992 atd.). Mapované projevy zájmu prokazují, že ***Labyrint* hrál v našem kulturně-spoločenském prostředí roli významného symbolického centra** – jeho vydávání mělo manifestační a vzpomínkový náboj a dílo bylo vnímáno jako významný prvek či „místo“ společenské paměti. K hlavním charakteristikám symbolického centra patří, že s proměnou epoch dochází i k posunům v jeho vnímání – spojuje se s novými významy, dostává

odlišné akcenty. Do popředí se dostávají skutečnosti, které lze zjednodušit ve značku, zkratku či symbol, jenž se svým významem sroste natolik, že již nepotřebuje další explikaci – stačí na něj odkázat a členové daného společenství „již vědí“. Symbolické centra čelí v každé době pokusům o prepisování a přeznačování ve prospěch skupin aspirujících na sebeprosazení – pokusy o ideologizaci symbolických center mají šanci uspět především tam, kde se významy symbolů natolik vzdálily či odcizily dějinným skutečnostem, že došlo k jejich vyprázdnění. Bádání se naopak z povahy věci má snažit jaksí o návrat „k věcem samým“ tím, že symbolická centra zbavuje ideologických nánosů a opět je spojuje se zjištěnými dějinnými skutečnostmi. Tyto jevy práce popisuje a vykazuje na konkrétním materiálu v souvislosti s *Labyrintem*.

#### **(4) Pracujeme s předpokladem, že *Labyrint* je v původní intenci mystický traktát.**

Metafora labyrintu zde funguje v obou základních významech: labyrint jako zdánlivě bezvýhodné bludiště, jehož modelem je krétský labyrint a antická báj o Minotaurovi, je modelem pro *Labyrint světa*, bloudění má charakter odpovídající mystickému pojmu „temné noci duše“. Modelem pro celé dílo je pak ovšem jednocestný labyrint jako cesta, kterou je třeba projít po přesně značené trase, aby v tom, kdo jím prochází, indukovala určitou spirituální zkušenost očištného rázu. Původní význam díla poukazuje do roviny duchovní, četba má mít na čtenáře očištný a transformační účinek tím, že nejprve zjemňuje jeho vnímání tak, aby se stal citlivějším k vidění marnosti světských záležitostí (*purificatio*), provede jej až k bodu absolutní marnosti, setkání s nicotou (*crisis*), po níž může nastat jeho osvětlení (*illuminatio*) a sjednocení s Bohem (*unio mystica*), a konečně návrat do světa (odkud ovšem nikdy neodešel) s novým postojem a nově uspořádaným systémem hodnot. Původní, silný význam díla, prosvítá v jeho druhém životě ovšem pouze punktuálně, ve formě určitých záblesků. Ukazuje se, že je většinou spojeno s autory, kteří sami zakusili utrpení – většinou ve formě pronásledování pro víru ze strany jiné konfese, nebo pro své názory uvnitř vlastní konfese, popřípadě pro názory politické – tj. prošli tou zkušeností, ve které nahlédli lidský svět a jeho vztahy jako labyrint či „peklo“. Právě ti si k *Labyrintu* našli hluboký, intimní vztah, a napříč dějinami tvoří velmi zvláštní, na první pohled zcela nesourodé duchovní společenství. Na jeho počátku stojí bezesporu Komenský a jeho spolubratři, kteří byli také prvními a vděčnými čtenáři díla. Později se takto *Labyrint* zřejmě četl v exulantských komunitách jako součást duchovní, spirituálně formativní četby vybízející k pěstování soukromé zbožnosti. Stopy tohoto silného vnímání najdeme ale i u Balbína, prvních překladatelů díla (Glogern, Corvin), kteří chápou *Labyrint* jako dílo nadkonfesní. Tento tón zaznívá i v recepci *Labyrintu* v pietismu (Macher) či u německých luteránů. Sdílí jej možná ještě i katolický farář Stach, který zaplatil první

potoleranční vydání díla (1871), v 19. a první polovině 20. století se ovšem toto chápání prakticky vytrácí – jeho návrat sledujeme částečně až s událostmi v předvečer druhé světové války a v prvních letech protektorátu (Šmilauer, Čapek, Patočka, Čyževskyj), později pak v 50. letech (Patočka, Čapek, částečně Škarka), náznakem v některých filozofických interpretacích 70.-80. let, a konečně až v době nejnovější (Richterová, Lachmannová, Havelka, ad.).

**(5) Předkládaná práce dochází ke zjištění, že druhý život *Labyrintu* se nesl většinou ve znamení zapomnění či zakrytí původního významu díla, kdy zájem o něj určovaly především jiné skutečnosti než jeho náboženský obsah. Tento jev jsme vyjádřili pojmem „symbolické centrum“. *Labyrint* se v něm stává nástrojem plnícím funkci „symbolické zkratky“. První náznaky proměny díla v symbolické centrum jsme našli také již u Komenského: je to jednak akcent na formální stránku díla (důkaz vyspělosti a bohatství českého jazyka), jednak spojitost sepsání a dvojího vydání díla v blízkosti událostí nesoucích rysy národních tragédií (Bílá Hora a první fáze třicetileté války, švédsko-saská ofenziva, zkáza Lešna).**

– **Symbolická zkratka *Labyrint* – „pokladnice (*thesaurus*) národního jazyka“** hraje významnou roli u jazykovědců balbínovského okruhu učených jezuitů na sklonku 17. století, o sto let později pak znovu masivně ožívá u části první generace obrozenců (Ungar, Thám, Dobrovský, Nejedlý ad.), výhradně tímto způsobem je vnímán u druhé generace (Kramerius, Jungmann, Šafařík, Čelakovský ad.), a to zejména v kontextu jazykově emancipačního zápasu. V této intenci pak dílo vstupuje do školních osnov, čítanek, mimočítankové četby zejména ve 2. polovině 19. století.

– **Symbolická zkratka *Labyrint* – „sublimát exulantské tradice“, „připomínka národní tragédie“, popřípadě „významné dílo národního velikána“** se evidentně začíná uplatňovat nejpozději od berlínského vydání (1757) a na něj navazujících komemorativních edic (1781, 1848), jako drtivě převládající optika se pak prosazuje ve 2. polovině 19. století. Tento proces lze doložit zejména na tiskové inflaci, referencích díla v dobové populární literatuře i na jeho umělecké recepci. Paradoxně můžeme sledovat, že právě v době, kdy se *Labyrint* těší bezprecedentnímu kulturně-společenskému zájmu, dochází zároveň také k jeho největšímu zkreslování, komolení a nepochopení (Bílého okleštěná školní edice, zkrácená vydání, odmítání *Ráje srdce* ad.). Obecně bychom to mohli vyjádřit tak, že *Labyrint* se sice „hodí“ jako symbolická zkratka v zápase o národní sebeurčení, ale nehodí se pro svůj náboženský obsah. Tento stav věci trvá až na výjimky minimálně do 30. let 20. stol.

**(6) Nejpozději v poslední čtvrtině 19. stol vstupuje do hry ještě nový typ recepce – badatelský zájem.** Jeho vztah k populární recepci (symbolickému centru) se přitom dynamicky vyvíjí.

– zejména v počáteční fázi **badatelská činnost víceméně souzní se „společenskou objednávkou“, konvenuje dobovému étosu a legitimizuje vnímání díla jakožto „symbolického centra“** (Bílý, Šmaha, částečně Zoubek, Novák, Kvačala ad.),

– **později se badatelská činnost staví do role určitého korektivu kulturně-společenské recepce** (tak např. pozdní Zoubek i Novák, Souček, Vlček, Arne Novák, Šmilauer, raný Čapek),

– **konečně se badatelská činnost se společenskou recepcí kompletně rozchází a nabízí vlastní, autonomní interpretace** (tak např. u marginalizovaných autorů v 50. letech 20. stol., u autorů jako Čyževskyj, Patočka, Čapek, snad i Škarka),

– v 50. letech 20. století pozorujeme ještě jiný vztah badatelské činnosti k symbolickému centru, jímž jsou pokusy o **ideologické přeznačení existujícího symbolického centra** (Tichý, Bečka, Krasnovskyj, Medynskyj, Alt, Popelová, Balajka-Rosenzweig ad.), čímž dochází k nejhrubším interpretačním excesům.

**(7) Ukazuje se, že vlastní bádání o *Labyrintu* se k samé podstatě díla propracovává velmi pomalu, a to do té míry, do níž se mu daří odkrývat interpretační nánosy „symbolického centra“.** V počáteční fázi se zaměstnává zejména hledáním literárních předchůdců a analogií. Největší labyrintologickou kauzou sklonku 19. století je odhalení závislosti Komenského na předlohách J. V. Andreae (Criegern), do apologie *Labyrintu* se – ovšem s rozpačitým výsledkem – zapojila celá komeniologická obec (Zoubek, Novák ad.). Od této linie se odklání až Souček, který se soustředil na české literární vzory a předchůdce a jako první koncepčně upozorňuje na to, že *Labyrintu* správně nerozumíme – nenabízí ovšem ještě smysluplné východisko. Již jsme uvedli, že silné interpretace vyvstávají až v předvečer 2. světové války a v prvních letech protektorátu (Šmilauer, Čapek, Čyževskyj, Patočka), jako spodní proud pak napájí bádání o *Labyrintu* v době reálného socialismu i normalizace. V bohatém badatelském materiálu jsme se pokusili identifikovat interpretační linie, které považujeme v dnešní době za nosné. Jsou to dle mého soudu jednak výklady pracující rozmanitými způsoby s pojmy existenciální interpretace, jednak návrat k původním intencím spisu jakožto nábožensky-vzdělavatelného, mystického traktátu. Oběma těmto druhům výkladu je společná snaha vnímat dílo jako nezávislé na konkrétním čase a prostoru, čímž se vrací do hry jako text, který nabízí bohatý aktualizací potenciál. Po čtyřech staletích symbolického bloudění exilem – nejprve

politickým, daným vnějšími poměry, později interpretačním – se nám tak *Labyrinth* vrací v podobě možnosti zahlédnout jej opět jako dílo živé.